

Malocchio

- det onde blick

Erik Henning Edvardsen:

Den forestilling at avund eller misunnelse stråler ut gjennom øynene og rammer det sette er bakgrunn for hva italienerne kaller malocchio, dvs. det onde øyet eller vonde blick. Folk som var disponert for dette kunne bare ved å stirre på omgivelsene være i stand til å maktstjele mennesker og dyr, øve skade på materielle gjenstander, eller forårsake at blomster, trær og de mest livskraftige åkrer visnet. De som hadde tilbøyeligheter til å etterlate seg den slags skadeverk på sin vei, omtales gjerne som en jettatore, den italienske benevnelse for en ulykkesfugl.

Som regel snakker vi om medfødte egenskaper, som f.eks. kunne skyldes at foreldrene hadde vært utro. Men det onde blick kunne også tilegnes senere i livet. Et barn som ble ammet over tre langfredager – altså i mer enn tre år – ville også sannsynligvis få det onde blick.

Øyet som sjelens spill

Basert på den sjelelige egenskap at en ikke unner andre suksess, er det hugen som øver sin virkning på synet. Men dette var ansett for å være en skavank personen selv ikke

kunne noe for. Det var tanken som løp av med vedkommende.

Gjennom å bruke øynene og se, skjedde de frykteligste ting. Det å bli omtalt som jettatore var en fortvilet situasjon å komme i. En ble gjort til kollektiv synde-bukk og mottok samfunnets mistanke om å fare rundt med det ødeleggende blick, og være skyld i alle de ulykker som skjedde.

Johannes Skar gjengir fra Setesdal en fortelling om en mann som led under et slikt rykte. En dag passerte han et fjøs hvor det ble kalvet, og kua døde. Ingen sa noe, men tenkte naturligvis sitt. Noen dager etter kom vedkommende og leverte bonden en av sine egne kyr til erstatning for den som hadde styrtet på båsen. En hendelse som helst burde ha blitt omtalt som uflaks, ble gjennom troen på det onde øyet tillagt en selvforklarende og oppklarende dimensjon. I stedet for uår og smitte mente naboskapet at det var effekten av den ondtseende som viste seg gjennom skade på årsvekst, husdyr og folk.

En skal samtidig ikke se bort fra at det onde blick virket som kontrollinstans. Det la på effektivt vis en demper på

to av kardinalsyndene; misunnelse og hovmod. Til det menneskelige synderegister som egenskapene avundsye representerte for jettatoren, og overdreven stolthet for den suksessrike, var trusselen fra det onde øyet egnet til å tone ned alt slikt som kunne påberope en fare for skadeverk. Det er slik det understrekes i sagnet om Polykrates' ring, en dyd å unngå for mye hell og lykke. Da en av undersåttene en dag får en diger fisk, leverer han fangsten til Polykrates, som i fiskens mage finner signetringen han tidligere hadde forsøkt å kvitte seg med ved å ofre den til havet. Han gir høylytt uttrykk for sin glede ved å få den tilbake. Dermed påkaller han gudenes vrede, og må lide en fryktelig død på Samos.

Å øve trolsk skadeverk med blikket

Når hekser og trollfolk var forbundet med det onde blikk, var det ikke av misunnelse. Det var for å øve skade at de trollkyndige gjorde bruk av øynenes kraft. De som var dømt til «bål og brann» kunne bevisst ønske å bruke de fortærende egenskaper gjennom sitt drepende blikk å øve skade på dem som kom for å se på henrettelsen. I tillegg ble virkningen av det onde blikk ansett for å bli kraftig forsterket i dødsøyeblikket. Derfor hendte det at trollfolk som skulle brennes til døde ble påført hette eller bind for øynene, og ført baklengs på kvisthaugen.

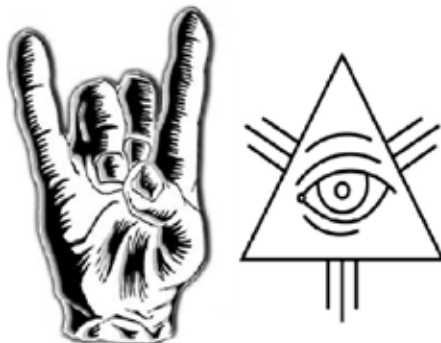
Fra Finnmark fortelles det at de brente glødende striper nedover ryggen på folk som led av det onde øyet «for på denne måte å fri dem fra dette lyte» (Reichborn-Kjennerud 1928:70).

Apotropaiske åtgjerder

Apotropaion (gr: ἀποτρόπαιον = vende unna) viser til måter å avverge trolldom, og angir ulike magiske symboler og gjen-

stander for å motvirke skaden. I antikkens Hellas ble den bortvendende kraft kalt *baskania*, og i Roma *fascinatio*. For å verge seg mot det onde øyet, var fingerpek det mest utbredte apotropaiske mottrekk.

Gesten *le corna* eller *mano cornuta* går ut på å etterlikne et par horn

Horntegnet og det altseende øyet.

ved å stikke pekefinger og lillefinger frem av den knyttede hånd. Og horntegnet skal visstnok ha sitt opphav i gresk antikk. Ettersom blikket kunne være så sterkt at det kunne døyve sverdeggen så den ikke bet, og den kvast seende var i stand til bare med blikket å stanse spydet i luften, måtte øyets kraft imøtegås med de mest kraftfulle midler. Dermed ble det tydd til genitalia og spisse gjenstander, hvor i sær dyrehorn og fallosliknende amuletter sto høyt i kurs.

Horntegnet har også vært brukt til å karakterisere menn «under tøffelen», de såkalte *hanreiene* med utro og uregjerlige koner. Disse mennene ble ofte utstyrt med horn i pannen – enten påhengt dem som korporlig pynt eller fremstilt gjennom *pittura infamante* (spottebilder) på husveggen. Derfor er det kanskje heller ikke så merkelig at den machopregede hardrocken på 1970-allet tok til å anvende horntegnet som publikumshilsen under konserter? Skikken ble visstnok innført av heavy

metal-artisten
Ronnie James Dio,
som skulle ha lært
tegnet av farmoren
sin.

*Ronnie James Dio
(1942-2010)*

Som amulett hadde en gjerne en figurlig
avbildning av et *cornicello*, et dyrehorn
i miniatyr, laget av edelmetall, elfenben,
perlemor eller korall. Den italienske stats-
minister Francesco Crispi (1819-1901) fra
Napoli, bar alltid et korallhorn i urkjedet. I

*Statsminister Francesco Crispi omgitt av sine
ministre i Palazzo del Quirinale i Roma.
Illustrazione Italiana del gennaio, 1888.*

tiden som president for Deputert-
kammeret rettet stadig horn-
amulett mot sine motstandere
om han følte seg truet i debatten.

Det obskøne *la fica*, eller
fikentegnet, besto i å stikke tom-
melfingeren ut mellom pekefin-
geren og langfingeren i den knyt-
tede hånd. Dette ble utført både
som gest og vist på amuletter.
Den fallisk uanstendige hånd ble
antatt å virke avvergende mot det
onde blikks forbannelse. Også
den lite hyggelige gest å rekke
tunge og geipe ble regnet «som
et nyttig tegn» (Grøn 1933:69).

Spesielt i Tyrkia har det vært vanlig med
blå, øyneliknende designsmykker, kjent
som *Nazar*. Også disse ble brukt som
beskyttelse mot det onde øyet. I Midtøsten
bærer jøder en såkalt *Hamsa*, og muslimer
en *Fatima*, som begge er håndformede
amuletter med et øye i neven. I likhet
med hornetegnet ble også fikentegnet
brukt som hånende gestus.

Både amuletter, talismaner og
speil gikk ut på enten å hindre eller
avlede de destruktive kreftene. Speilet
skulle parere og reflektere likt for likt
(*similia similibus*) tilbake på avsen-
deren, på samme vis som krummelurer
med det altseende øyet, tegnet inn i en
trekant, skulle avdekke og forhindre
ondskaper i å trenge gjennom. Det
er blikket fra den allestedsnærværen-
de Gud som på mer generell basis
forutsettes å gi full innsikt i miraklenes
underfundige verden.

Videre ble det oppfattet sånn at
vernesymbolene var i stand til å kom-
binere det demonavvergende med det
lykkebringende. Dermed kunne også
den gode guddoms våkne blick bli

brukt for å motvirke det skadelige syn, og i Syd-Europa ble det altseende øyet malt på bygningsfasader og i baugen på fiskebåter. Likeledes kunne groteskt stirrende masker ha samme effekt der de kikket ned fra husveggen, eller ble båret med som keramiske armbånd og halssmykker.

I Midtøsten ble Kohls kosmetikk smurt rundt øyenvippene for å gi beskyttelse mot det onde øyet. I India brukte de derimot et rødt pigment, kalt *kumkum*, på kinnene for å oppnå vern, og i Bangladesh gjorde den sorte prikk på barnets panne den samme nytte.

For å motvirke det onde øyet fantes også en rekke trolldomsformulærer, resiterte besvergelses og magiske handlinger (f.eks. spyting). I en svartebok fra Holmsbu i Hurum, skrevet cirka 1780, heter det:

At Troid-Qvindens Øine skal opeedes –

Da melk lidet af hvær Koe, sluk deri u-brugt Staal, som er gloende Løs saa Buxerne derj Lad Melken staa paa Fiöestaget. (NB Ms.8°).

Sårbarhet

Især gravide kvinner, udøpte barn, og nyfødte husdyr var utsatte for øyets skadelige makt. Likeledes melkeprodukter og kjøtt. Fløten kunne lett skjære seg så den ikke ga ost eller smør, melka kunne bli skjemt, pølsene kunne sprekke, og kjøttet bli harskt. Skulle en jettatore komme inn i smia ville ikke jernet sveises, og om bord i fiskeskøyta ville garnene komme i ugreie.

Det var opplagt det triste uttrykk for sparsom innsikt i menneskenaturen, bristende holdninger, og tidligere tiders begrensede kunnskaper om legevitenenskap og medisiner, som gjorde at folk av redsel tok avstand fra dem som av avvikende

Oppskriften om å ødelegge trollkjerringas øye sees nederst til venstre i Svarteboka fra Hurum, NBO.

utseende skilte seg ut. Men det var en måte å forholde seg til personer en av ulike grunner anså for å virke frastøtende, eller som led av ulike øyesykdommer, å beskyldde den for å eie det vonde blikk.

I brev av 15.-16. desember 1883 forteller Jens Martin Bolstad, med henvisning til en fr. Regis som han traff i den svenske diplomat Theodor Lindstrands salong, at det i Roma, innen de beste, aristokratiske kretser, og blant svært så aktverdige borgere, fantes dem som ble karakterisert som jettatorer. Disse fikk ved sitt uheldige nærvær lysekronene til å falle ned, og gjestene i selskapet til å bli syke, brette armer og bein, osv. Disse var av begge kjønn og i alle aldre: «Men unge damer? Ja – der var en ung dame, til hvem 3 herrer hadde gjort kur, to af dem var død af hjertesygdom og nu havde den tredje faaet saadan!»

Fr. Regis fortalte videre at det fra Piazza di Spagna ned Via Condotti, hver eneste «morgen kommer spadserende en gammel dame, rynket som pergament. Denne er gettatore vel at mærke. I et nu ryddes gaden paa den side, hvor hun gaar, de mødende karer sig over paa det andet fortoug; bevares vel! At møde en gettatore, det gaar aldrig godt. —»

På historiens skueplass er det ikke alltid lett å avgjøre om det var utseende alene, eller om det også lå et skjult maktspill bak, men slik Jens Martin Bolstad fikk det forklart, gikk heller ikke den forrige paven, Pio nono, fri fra slike anklager:

«Selv Pio Nono, som dog ser saa troskyldig og godlidelig ud paa billeder, var gettatore (han skulde for øvrigt ogsaa have noget eiendommeligt i blikket). Naar derfor f.ex. nygifte bad om hans velsignelse, gav han den nok[,] men tilføiede gjerne smilende, at det nok nu kom an paa, om det

gik vel alligevel. Der er imidlertid pudsigt nok præservativer imod gettatori. Saaledes er det næsten ufeilbarligt at stikke pege- og lillefinger frem for sig som to horn. Der fortælles, at ved Pio Nonos audientser gjorde alle det i al hemmelighed! – Ude i landsbyerne i fjeldene sættes to polerede bøffelhorn op paa fod som stas; men i

Pave Pius IX i xylografisk portrett fra 1873.

virkeligheden er det præservativ mod mal ochio. Ligesaa kan man have smaa koralhorn i uhrkjæden, det er ogsaa virksomt; endvidere smaa pukkelryggede figurer.»

At Giovanni Maria Mastai-Ferretti (1792-1878), som i 1846 ble innsatt som pave Pius IX, har vært fryktet for sitt vonde blikk var viden kjent. Til tross for at den katolske menighet naturligvis utviste

den dypeste respekt for Vatikanets overhode, gjorde den likevel i all hemmelighet det avvergende fingertegn samtidig som en «knelte for ham» (Grøn 1933:66). Og selv hans etterfølger, Vincenzo Gioacchino Raffaele Luigi Pecci (1810-1903), som i 1878 ble gjort til pave Leo XIII, fikk, om ikke like hårdnakket, de samme påstander rettet mot seg.

Selv dyr skal i følge folketroen være utstyrt med onde øyne, og spesielt er fenomenet forbundet med slanger, en egenkap også Rudyard Kipling tillia slangen Ka i *Jungelboken*. Det var nemlig en utbredt oppfatning at huggormer og giftslanger kunne fjetre, forsteine og hypnotisere sitt bytte med blikket.

Utbredelse

Forestillingen om øyets makt synes universell. Det onde øyet finnes omtalt både i sumerske, babylonske, assyriske, jødiske og ulike bibelske, kristne skifter, og i skriftløse samfunn, langt unna påvirkning fra vår såkalt siviliserte verden. Det indikerer at hvert enkelt tilfelle bør undersøkes for seg, da så vel forestillingen som årsak og virkning av det onde blick tør variere fra en kultur til en annen.

I Europa synes troen på det onde øyet fremdeles å stå sterkt i Italia. Og i det sydlige Europa, hvor majoriteten av befolkningen har brune øyne, ser en gjerne på blåøyde som spesielt disponible for å ha det onde øyet. En blåøyet var som oftest en utlending, ukjent med sosiale koder og lokale skikker. Deres opptreden som nysgjerrige ukjente kunne dermed virke selvforsterkende på anklager om å eie det

onde øyet (jf. de ovennevnte blå, øynelikkende designsmykkene *nazar* fra Tyrkia). Ettersom turismen oppsto i Italia kan en godt forstå at enkelte italienere faktisk så med en viss skeptisk frykt på de fremmedes skuende blick. Kan hende noe å ha in mente om en som gjest gir seg til å beundre suvenirer rundt italienske severdigheter?

LITTERATUR

Bang, Anton Christian 2005: *Norsk Hexe-Formularer og magiske Opskrifter*. Oslo: KA Forlag. ISBN 82-8147-00-3.

(Først publisert som Videnskabselskabets skrifter i Kristiania, 1901-02.)

Dundes, Alan (ed) 1992: *The Evil Eye: A Casebook*. Wisconsin: University of Wisconsin Press, Madison. ISBN 0-299-13334-6. (Først publisert av Garland Publishing i New York, 1981.)

Grøn, Fredrik 1933: *Av overtroens eventyrsaga. Billeder fra fordums dager*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).

NB Ms.8° 120: *Svartebok fra Hurum*. Samling av folkemedisinske oppskrifter og trylleformularer. <http://www.edd.uio.no/perl/ikos/visbok.cgi?bo-kid=34&ms=NB%20Ms.8%C2%B0%20120>. 44 bl. Nasjonalbibliotekets Håndskriftsamling.

Reichborn-Kjennerud, Ingjald 1928: *Vår gamle trolldomsmedisin*, bind I. Oslo: II. Hist.-Filos. Klasse 1927, No. 6.

Ulmer, Rivka 1994. *The evil eye in the Bible and in rabbinic literature*. KTAV Publishing House, Inc. ISBN 978-0-88125-463-1